

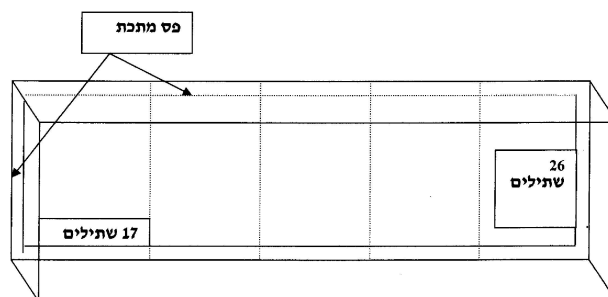

הרב יהודה הלוי עמיחי

תערובת פטור וחיוב תרו"מ בעציצי משתלה

שאלה:

במשתלה מגדלים שתילים שלאחר תחילת צימוחם עוברים לשטח ושם גדלים ונלקטים. השתילים הם בתוך תבניות קלקר (מגשים). מניחים 5 קלקרים בתוך תבנית מתכת (שלחן) שיש לה מסגרת של 1.5 ס"מ ועל מסגרת זו מונחים מגשי הקלקר, בד"כ ישנם חמישה מגשי קלקר לשלחן. כל מגש קלקר יש בו תבנית לכל שתיל ושתיל, בתחתית כל תבנית קטנה יש נקב קטן בגודל (5 מ"מ) שמשם יוצאים עודפי המים של השתיל. סך השתילים (נקבים) במגש קלקר הוא 442 שתיל. השורה החיצונית של תבניות הקלקר יש בה ברוחבה 17 שתילים (17 נקבים), ובאורכה יש 26 שתיל (נקבים), השורה החיצונה של מגשי הקלקר מונחות על גבי פסי המתכת של תבנית המתכת. כך שיוצא שכ- 222 שתילים (17 שתילים x 5 מגשים x 2 למעלה ולמטה = 170 שתילים, ועל כך עוד בשני הצדדים לרוחב האמבטיה 52 שתיל, סה"כ 222 שתיל) עומדים על מסגרת מתכת, ואילו כ- 1768 שתילים עומדים נקובים מול הקרקע. השתיל שמוכן לשתילה בחממה הוא קטן ביותר אולם יש בו עלים קטנים שיש בהם טעם של הירק (חסה, כרוב, סלרי וכו'), ברור שהשתיל הנמצא במגש בזמן הגעתו לחממה עליו כבר מעבר לפסי המתכת. לאחר גדילת השתילים בחממה הכל מתעשר כאחד, אין ידיעה אלו שתילים היו על פסי מתכת ואלו לו, ונשאלה השאלה האם אין בפנינו שתי דרגות חיוב שונות, (נקוב ושאינו נקוב) וממילא אין להפריש מזה על זה.

א. ירק בקטנותו

הרמב"ם בהביאו את חייב עונת המעשרות כתב (הל' מעשר פ"ב ה"ה):
 ובירק הקישואין והדלועין והאבטיחין והמלפפונות וכל כיוצא בהן
 חייבין בקוטנן כמו שביארנו, ושאר הירק שאינו ראוי לאכילה עד
 שיגדיל אינו חייב עד שיהא ראוי לאכילה,
 מדברי הרמב"ם משמע שרק ד' מינים אלו חייבים בקטנן, שהרי המשנה
 (מעשרות פ"א מ"ג) כתבה:

ובירק: הקשואים והדלועים והאבטיחים והמלפפונות התפוחים
 והאתרוגין חייבים גדולים וקטנים, ר"ש פוטר את האתרוגים
 בקטנן.

על כך הקשה הירושלמי:

תמן תנינן (מעשרות פ"ה מ"ה) הלוקח שדה ירק בסוריא עד שלא באו
 לעונת המעשרות חייב משבאו לעונת המעשרות פטור ולוקט
 כדרכו ולוקח וכא את אמר הכין?

שאלת הירושלמי היא הרי המשנה (מעשרות פ"ה מ"ה) אומרת שלירק יש עונת
 מעשרות וכיצד המשנה (פ"א מ"ג) אמרה שירק חייב מקטנותו. הירושלמי הביא על
 כך שני תרוצים:

חזקיה אמר בשדה של קישואין ושל דילועין היא מתניתא.
 אמר רבי זעירא אפילו תימר בשדה ירק עצמו עוד הוא יש לו גבול
 משיביא שלש פתילות.

הסבירו הפנ"מ, גר"א ועוד פרשנים שלדעת חזקיה המשנה המחייבת מקטנות
 היא רק בארבעת הדברים המנויים במשנה ובשאר ירקות אנו הולכים לפי עונת

המעשרות. לעומת זאת לפי רבי זעירא גם בשדה ירק יש בו עונת המעשרות והוא שיש בירק שלש פתילות, ואם אין בו שלש פתילות אין בו חיוב מעשרות כלל, וא"כ כל הירקות כלולים בחיוב מקטנותם, ודברי המשנה (מעשרות פ"ה מ"ה) שיש לירק עונת מעשרות היינו עד שיהיו בו שלש פתילות.

הריב"מ^א, הר"ש הרא"ש הכריעו כדעתו של חזקיה שרק ד' מינים הם החייבים מקטנותם. הרמב"ם השמיט את דינו של רבי זעירא (ולגבי שלש פתילות) והזכיר רק את ארבעת המינים, משמע שקיבל את תרוצו של חזקיה, שרק בארבע ירקות המנויים יש דין של בקטנן ולא בשאר הירקות. וכן בפיה"מ פרט את ארבעת המינים שחייבים בירק בקטנותו מכיוון שהם אוכל מהתחלה עד הסוף, כפי שכתב בהלכותיו, אולם לא הזכיר כלל את המושג של הפתילות, ומשמע שהכריע כדעתו של חזקיה שרק בארבע מינים אלו יש דין של קטנות וכל שאר המינים הקובע הוא עונת המעשרות. במראה הפנים (מעשרות פ"א ה"ג ד"ה חזקיה) כתב שהרמב"ם פסק כחזקיה ודברי ר' זעירא אינם אלא לדיחויא בעלמא, ודברי חזקיה הם העיקר. וכן כתב באור שמח (הל' מעשר פ"ב ה"ה) שיש להכריע כדעת חזקיה שרק ד' מינים חייבים בקטנותם, ושאר הירקות משיגיע לעונת המעשרות.

ב. שלש פתילות

הבאור הלכה (הל' מעשר פ"ב ה"ה ד"ה ושאר הירק) העלה סברא שר' זעירא איננו חולק על חזקיה אלא סובר שבשאר הירקות כשיביאו שלש פתילות, ועל השאלה מדוע הרמב"ם השמיט דין שלש פתילות תירץ שהרמב"ם סמך על כך שכתב "עד שיהיו ראויין לאכילה" וזהו שיעור שלש פתילות.

על פי הסבר זה יש לבאר את דעת רבי זעירא ומהם שלשת הפתילות שמחייבות? כתב במלאכת שלמה (מעשרות פ"א מ"ג) שלדעת ר' זעירא הכוונה היא שיביא שליש מעלי הירק, וכל עוד אין שליש מעלי הירק אין זה עונת המעשרות בירק^ב, וא"כ ר' זעירא לא מקדים את זמן החיוב של הירק אלא מאחרו עד שיהיו שליש מעלי הירק והם מובדלין זה מזה וארוכין. וכתב המלאכת שלמה שכך פסק הרמב"ם עד שיגדיל, דהיינו שאר הירקות עונת המעשרות לדעת ר' זעירא היא שליש העלים של הירק או

9. עיין שגם ב"א של החזו"א בתוספתא כפשוטא לומד שיש לגרוס "שליש" ולא "שלש" פתילות.

שליש מגודל העלים הסופיים ולא שלש עלים. וא"כ לפי הסבר זה הרמב"ם אמנם פסק כדעת ר' זעירא שצריך שלש מהעלים של הירק מובדלין וארוכין. ועיין בתולדות יצחק בירושלמי שהסביר ג"כ כדעת המלאכת שלמה).

על כן נראה שלפי פשט דברי הרמב"ם ירקות רגילים אינם מתחייבים בקטנותם, אלא קיי"ל כדעת חזקיה, ואפילו אם נחוש לדעת ר' זעירא הרי שצריך שלש מהעלים של הירק. הסבר זה של המלאכת שלמה מובן ביותר שהרי מנ"ל כלל לדון על שלש עלים, מהיכן נלמד המקור לשלש עלים. בשלמא שליש הגמ' (ור"ה יב ע"ב) למדה "לשלש השנים" מכאן שיש מושג של שליש (לא משנה כעת אם שליש גודל, הבשלה או זמן), אבל מניין לרבי זעירא לדבר על שלש עלים? ואין להביא ראיה מדברי התוספתא (מעשרות פ"א ה"ד) לעניין הסאה אזור וקורנית משויצאו, שהרי הרמב"ם השמיט תוספתא זו, ויתר על כן המנחת ביכורים ובחזון יחזקאל הסבירו את התוספתא שאלו דברים שלא נזרעים ולכן משויצאו מתחייבים בעונת המעשרות אבל בירק הנזרע כאן אין הולכים משויצאו אלא זמן מאוחר יותר, ולדעת המלאכת שלמה מדובר בשליש עלים.

אפילו אם נקבל את הגי' (גר"א, פנ"מ) שר' זעירא דן על שלש עלים הרי שכתב הפנ"מ שצריך שיהיה בהם שלש עלים, אולם לא קטנים ממש אלא לפחות אורך שלש פתילות צריך שיהיו בהם. והרש"ס הצריך שיהיו ארוכים.

ברור שהעלים בשתילי חסה אינם שליש העלים הארוכים, ובודאי לא שליש מפתיל אורך אלא הם עלים קטנים מאד.

לפי דברים אלו החיוב בעונת המעשרות בשתילים הוא או כשהביאו שליש מהעלים של הצמח ויש אומרים שאפילו כאשר יצאו ג' עלים שהם ארוכים (כג' פתילות – איננו יודעים מהם ג' פתילות) הרי שעלים אלו הגיעו לעונת המעשרות.

ג. עציץ לא נקוב שניקב

1. דעת הראשונים

עד כאן דנו לעניין עונת המעשרות כאשר תולשים את הירק לאכילה, וכפי שכתבו הר"ש והרא"ש (מעשרות פ"א מ"ד) "אם תלשן בקטן". אולם אנו דנים בשאלה האם בפנינו שתי דרגות חיוב, כאשר חלק מהעציצים היו מתחילה בעציץ נקוב, וחלק מהעציצים (כ- 222 שתיל) תחילתם בעציץ שאינו נקוב ורק סופם בקרקע שהיא נקובה.

הגמרא (מנחות ע"א) אומרת:

אמר ליה ר' חנינא בר מניומי לאב"י: עציץ שאינו נקוב, מהו? אי לא

נקוב, הא לא נקוב! דלמא חזר ונקוב קא אמרת, הכא חדא זריעה היא, איחבורי הוא דקא מיחברא ועולה, התם שתי זריעות נינהו. הגמ' אומרת שרבה הסתפק לעניין מעשר של שבולת שנקצרה לאחר שליש וחזר ושתלה, אולם לא נתבאר מה היה הספק. ר' חנינא אמר שהספק של רבה הוא בעציץ שאינו נקוב, על העמדה זו אומרת הגמ' שאם הוא עציץ שאינו נקוב א"כ תחילתו בפטור וסופו בפטור ואין כאן שאלה שיכול להפריש מזה על זה, אלא שהספק הוא כאשר השליש הראשון גדל בעציץ שאינו נקוב והתוספת היא בעציץ נקוב, האם יכול לעשר מזה על זה. וכפי שהסביר רש"י:

דלמא - בניחותא חזר ונקוב קאמרת דהכי קמיבעיא לן, עציץ שאינו נקוב וגדלה התבואה במקצת ואחר כך נקבו מהו לעשורי מיניה וביה, ואם תמצא לומר לא אזלינן בתר עיקר ותוספת שגדל אחר נקיבה בעי עשורי, הלכך לא מצי עשורי מן העיקר על התוספת דהוה ליה מן הפטור על החיוב או דלמא עיקר נמי מחייב דזיל בתר תוספת לחומרא לחייב את העיקר ומצי לאפרושי מיניה וביה. וכעין בעיא דרבא מיבעיא ליה דהכי משמע עציץ שאינו נקוב ונקבו מהו לתרום מלא נקוב ממה שגדל קודם הנקיבה על מה שגדל לאחר הנקיבה. חדא זריעה היא - ועכשיו כשנקבה היא מתחלת להשריש, אבל גבי בעיא דרבא שתי זריעות הן דשבולת הלכך אצטריך ליה למיבעי אי הדר מחייבא ליה תוספת לעיקר למיהדר עשורי או לא.

דברי רש"י הוסברו בשטה מקובצת (אות יז) שבעציץ שהיה לא נקוב וכעת ניקב הרי שאין זריעה מחודשת, והכל נמשך כאחד, ועל כן מתחייבים העיקר והטפל כאחד, אולם דבר זה לפי רש"י נשאר בספק, אבל הספק הוא על ההפרשה מהפטור (החלק הראשון) על החיוב, אבל ברור שהתוספת חייבת במעשרות שהרי גדלה בנקוב. וכן כתבו השפ"א (מנחות ע"א) "לפירש"י מה שנתוסף ודאי מחויב רק האיבעיא אי תרם מזה על זה", ועיין קרן אורה (נדרים נט ע"א ד"ה ותו) שהסביר כן בדברי רש"י. העולה מדברי רש"י שכל מקום שאין זריעה חדשה אלא ניקוב הרי כל שגדל לאחר מכן הוא חיוב גמור, לא נפשט הספק לעניין האם אפשר להפריש מהחלק הראשון שהוא פטור על החיוב, אבל ברור שהתוספת היא חיוב. הספק של רבא היה רק מכיוון שהיו שתי זריעות.

רבינו גרשום מסכים עם היסוד שהתוספת לאחר הנקיבה חייבת אלא שהוא סובר שאב"י פשט את הספק שגם החלק הראשון שהיה לא נקוב בתחילה כיוון שננקב לבסוף כל העלה חייב.

רש"י לא הזכיר את מועד עשיית הנקב בין אם הביא כבר שליש או לא הביא שליש בכל מקום אם המשיך לגדול בנקוב מפריש על הכל. גם התוס' (ד"ה חזר) כותב שלדעתו כיון שהכל מעורב ביחד, הגדל לפני נקיבה ולאחר נקיבה, א"כ בודאי שחייב הכל, ויכול להפריש כאחד על החלק שאינו נקוב ג"כ.

הירושלמי (מעשרות פ"ה ה"ב) אמר:

רבי בון בר חייא בעי קומי רבי זעירא זרע בעציץ שאינו נקוב ונקב, אמר ליה עכשיו נקב! לשיטת רש"י פירושו שכעת הוא נקוב, ולכן אפילו ר"ע שהולך אחר השליש הראשון ופוסט כל מה שגדל לאחר שליש², היינו בהעברה וכדו', אבל כאשר עשו נקב גם ר"ע מודה שחייבים שהרי אין כאן זריעה חדשה ולכן מחויב, וכן כתב ב"פ עינים (מנחות ע"א). הרש"ס (מעשרות פ"ה ה"ב) הסביר את הירושלמי שגם ר"ע מחייב בנקב, מכיוון שהיתרו של ר"ע ללכת אחר שליש היינו כאשר הצמח נחשב זרוע, אולם אם איננו זרוע הרי שכעת הוא מתחייב.

לפי שיטות אלו נראה שאם יש נקב אפילו בסוף הגידול (ולאחר שהביא שליש) התוספת בודאי חייבת ואילו לגבי העיקר נחלקו האם הם פטור או שגם זה נפשט לחיוב.

לפי הראשונים הללו אפשר להפריש מהתוספת שגדלה בנקוב על עציץ שגדל בנקוב מתחילתו, ברור ג"כ שלשיטת רש"י אפשר להפריש מהחיוב על הפטור, וכל הדיון בגמ' הוא בהפרשה מהעיקר שהוא ספק חיוב או פטור על התוספת, אבל מהתוספת רש"י לא הביא כל ספק. ברור א"כ שבנידון דין אפשר להפריש מהתוספת הגדלה לאחר הנקב.

2. דעת הרמב"ם

הרמב"ם הביא דין זה בהלכותיו וכתב (הל' תרומות פ"ה הט"ו):
זרע תבואה בעציץ שאינו נקוב והביאה שליש ואח"כ נקבו ונגמרה

1. ירושלמי פאה פ"ד ה"ה, חלה פ"ג ה"ג, חולין קלו ע"א.

התבואה והוא נקוב הרי הוא כצומח בשאינו נקוב עד שיקבנו קודם שיביא שליש.

הרמב"ם מחלק בין אם הביאו שליש או לא, ומשמע שאם ניקב קודם שהביא שליש הרי הוא מחובר, אבל אם ניקב לאחר עונת המעשרות (הל' מעשר פ"ב ה"ה) הרי שדינו כתלוש למרות שהתוספת גדלה לאחר ניקוב. המהר"י קורקוס מעיר שמדברי הגמ' (מנחות ע"א) משמע כרש"י שהרי לא הוזכרה בכל הסוגיא דין של עונת המעשרות ושלש אלא השאלה האם אפשר להפריש מהנקוב על שאינו נקוב. המהר"י קורקוס הוסיף שדעת הרמב"ם מבוססת על דברי הגמ' שבתבואה הולכים לפי שליש שזה נלמד מפסוק "ועשת לשלש השנים" וכיוון שהגיע לעונת המעשרות בלא נקוב הרי שהתוספת היא כלא נקוב מכיוון שבעונת המעשרות היה לא נקוב. הכס"מ והרדב"ז כתבו שהרמב"ם למד את דבריו מהירושלמי (מעשרות פ"ה ה"ב) אלא שהסביר את המילים "עכשיו נקב" דהיינו כיוון שניקב לאחר שליש הרי שהוא כבר גדל בפטור ולכן אין מועילה הנקיבה ודינו כאינו נקוב. וכבר העיר השפ"א (מנחות ע"א) שאין הכרע מהירושלמי, וכוונתו שהרי אפשר להסביר את הירושלמי כדעת רש"י, שכיוון שעכשיו נקוב א"כ הכל כמחובר וחייב. השפ"א כתב שהמקור לדברי הרמב"ם הוא מלשון הגמ' "חדא זריעה היא" ומכיוון שלא הייתה זריעה נוספת א"כ אנו צריכים ללכת לפי השליש הראשון ולכן התוספת פטורה. והסברא היא שכיוון וכך דרך הזריעה לכן הולכים לפי השליש הראשון ואילו כאשר יש זריעה חדשה אין זאת דרך זריעה ולכן התוספת חייבת. גם החזו"א (שביעית ס' ח ס"ק יב ד"ה הכא) כתב שהרמב"ם למד כך את דברי הגמ' (ערכין ע"א).

החזו"א אמר שהרמב"ם למד את דין השליש משדה שהייתה שליש ביד הקדש או נכרי³ שמכר שדהו בסוריא לישראל לאחר שליש שהגדל לאחר מכן פטור (תרומות פ"א ה"ז), ולכן גם לעניין נקיבה אם גדל שליש באינו נקוב הרי הוא פטור והתוספת ג"כ פטורה. אולם כבר הקשה החזו"א שאין לדמות, מכיוון שבשליש אצל נכרי או הקדש הרי זה אותו גידול והשנוי בבעלות, ולכן אם השליש הראשון בפטור הכל גדל בפטור, אולם בניקב לאחר שליש יש שינוי בגידול עצמו שתחילה היה לא נקוב וכעת נקוב,

2. הקרן אורה (נדירים נט ע"ב ד"ה ותו) הקשה על דברי הרמב"ם הרי מאידך הרמב"ם הל' תרומות פ"א ה"ב פסק שגם התוספת חייבת במעשרות, ומדוע כאן פטור? ונראה שדברי הרמב"ם הל' יב הם בארץ ישראל שאין קניין לעכו"ם ועל כן הכל חייב, אבל ומפריש לפי חשבון, אבל בחו"ל שאין קניין יתכן שהדין שונה.

וכפי שהירושלמי אמר "כעת נקוב", ולכן צריך להיות חייב בגלל הנקב, ורבה הסתפק בגדל באינו נקוב שעקרו ונטעו בנקוב.

מסקנת הדברים בדין עציץ שהיה לא נקוב וסופו נקוב הרי שלדעת רוב הראשונים והאחרונים (רש"י, תוס', רבינו גרשום, הר"ש סירלאו), אפילו כשנעשה נקב לאחר שליש התוספת חייבת במעשרות, ולפי חלק מהראשונים אף העיקר חייב. לשיטות אלו בימינו שמפרישים מחיוב על הפטור, אפשר להפריש מהתוספת על העיקר. לדעת הרמב"ם ניקב לאחר שליש הרי זה פטור, ויש לעיין בדבריו מניין למד זאת וכמבואר בחזו"א.

ד. גידולים חדשים

יש לברר מה הדין בירק שהיה בעציץ שאינו נקוב ולאחר שהביא שליש ניקב אולם לאחר מכן גדלו עלים חדשים לגמרי מהזרע, ברור שעלים אלו לא היו בפועל בעציץ שאינו נקוב, אלא הם היו בבכח שבגרעין (וכפי שבכל גרעין יש את הפוטנציאל לכל העלים) והתפתחותם והצצתם החלה כאשר העציץ היה כבר נקוב. ברור שהשאלה היא רק לפי שיטת הרמב"ם שלאחר שליש יש פטור מוחלט שהרי לפי רש"י, ר"ג ותוס' אין מקום כלל לדיון וברור שחייב. אולם לשיטת הרמב"ם יש לדון.

הרמב"ם כתב (הל' תרומות פ"ה הט"ו):

זרע תבואה בעציץ שאינו נקוב והביאה שליש ואח"כ נקבו ונגמרה התבואה והוא נקוב הרי הוא כצומח בשאינו נקוב עד שיקבנו קודם שיביא שליש.

מלשון הרמב"ם "ונגמרה התבואה" עולה בברור שמדובר באותה התבואה שהביאה שליש בעציץ שאינו נקוב והיא נגמרה, אבל אם תגדל כעת תבואה חדשה, דהיינו מהזרע יצא כעת גבעול חדש בכך לא עלה בדעת הרמב"ם כלל לפטור, שהרי מעולם לא הייתה בפטור. האם יש מקום לומר שעלים חדשים עד סוף כל הדורות של הצמח יחשבו כעציץ שאינו נקוב מכיוון שהזרע הוטמן באדמה כשהיה לא נקוב. בלשון הגמ' הדברים ברורים יותר "שבולת והוסיפה" היא עצמה הוסיפה ולא שהביאה שבולת אחרת. יסוד זה אנו גם לומדים בדברי התוס' (מנחות ע"א ד"ה חזר) שהקשה הרי הכל מעורב מה שגדל קודם ניקוב ומה שגדל לאחר ניקוב, ותיירץ "שהעיקר לא הוסיף לאחר נקיבה ומלמעלה הוסיף ענבים (ענפים) הרבה" התוס' דייק שמלמעלה הוסיף דהיינו בענפים למעלה אפשר לציין מה לפני נקיבה ומה לאחר נקיבה. כל זה בתוספת שהיא למעלה אבל בעלים חדשים אין ספק שהוא חייב לגמרי

שהרי ינקו מהנקוב, ובכך פשוט שגם עלי כרוב אלו שגדלו בשביעית של שביעית ואלו שגדלו בששית הם של ששית, ואינם נידונים כאחד כמבואר בתוס' (קידושין ב ע"ב). אין לדמות את העלים הנוספים לדין התבואה שהרי אם יקחו את השבולת שהביאה שליש הרי שלא תהיה כאן תבואה חדשה כלל, כמו כן תפוז אם יקחו את השליש הראשון שלו לא יהיה כאן גידול של תפוז, אולם בעלים שגדלו במשתלה אפילו אם יקחו את העלים היוצאים מהמשתלה ויסירות הרי שהזרע ימשיך להתפתח (ויתכן שירגיש לא טוב), אבל תהיה התפתחות חדשה מהזרע. דבר זה יקרה בכל העלים הירוקים, אפילו פטרוזיליה נענע ושמיר אם יקצרו את העלים מכיוון שיש שורש באדמה הרי שהוא יוציא עלים וגבעולים חדשים מתוך האדמה, אין צורך בעלים על מנת לייצר גידול חדש, וכן בבצל ירוק העלים הישנים נדחקים הצידה והחדשים שיצאו מהבצל שבאדמה הם הבצלים שיאכלו בעתיד. על כן נראה שכיוון שכל העלים הללו יוצאים בגידול חדש אין צורך לחוש לכך שהעלים הישנים היו בעציץ שאינו נקוב, שהרי אין זה כבצל ופרי שאם ילקט לא יהיה כבר בצל או תפוז זה בעולם, כאן אלו גידולים חדשים היוצאים מהשורש.

ברור שאין להביא ראיה מדין הפתילה השלישית שהרי כבר כתבנו שהרמב"ם לא פסקה ולא הביאה בהלכותיו, וכמו כן המלאכת שלמה כבר הסביר שמדובר בשליש העלים של הירק שהם יגדלו אבל לא בעלים החדשים. ואדרבא מדברי המלאכת שלמה מוכח שהבינו שרק העלים שהביאו שליש הם הנאסרים בגודלם אבל לא העלים החדשים שלא היו בעולם. ומה שיש לדקדק לדעות שבירושלמי היינו ג' עלים, נראה שסברת ג' עלים נובעת ממקום אחר, וכל המבין בחכמת החקלאות יודע שמכל זרע יוצאים שני עלים פסיגים שהם אינם בני מאכל ונופלים לאחר זמן, ורק העלה השלישי הוא שיכול להאכל, ועל כן ר' זעירא בחכמתו אמר שאם לצמח יש ג' עלים ותלשם לאכילה הרי שיש כאן חשיבות של ירק המתחייב, אבל שני עלים אינם עלי אכילה כלל ואפילו אם תלשם אינם נאכלים ואין זה מתחייב במעשרות. על כן נראה שענפים חדשים שלא היו במשתלה גם לדעת הרמב"ם הרי הם חיוב גמור ואפשר להפריש מהם על הענפים החדשים שגדלו בנקוב.

ה. דעת הרמב"ם בעציץ נקוב שמונח במקום מוגבה

הדיון כאן הוא על משתלות שהשתילים עומדים על שולחנות (אמבטיה) שחלק מהנקבים שבקלקר הם כנגד המסגרת וממילא דינם כאינו נקוב וחלקם כנגד הקרקע וממילא דינם כנקובים, האם כאשר מעבירים את השתילים למשתלה אפשר להפריש מהעלים החדשים (שגדלו בשטח) בעציץ שהיה לא נקוב במשתלה על

העלים החדשים שגדלו בשטח בעציץ שהיה נקוב במשתלה. והועלתה שאלה לדעת הרמב"ם, ולפי שאר הראשונים אין כאן שאלה כלל.

אולם הרמב"ם לשיטתו הרי כל מה שמנותק באויר איננו מחובר לקרקע, וכן כתבו המנח"ח (מצוה לב קוצר), האג"ט (קוצר ס"ק ו אות ה-ח). דבר אברהם (סי' כה ס"ק ג-ד) והבית דוד (סי' א דף ד ד"ה ועוד) וכן משמע בכס"מ (טומאת אוכלין פ"ב ה"ט) וחזון נחום (עוצין פ"ב). א"כ לרמב"ם לשיטתו הרי כל המשתלה היא אינה נקובה שהרי יש נתק אויר. עוד יש להוסיף את דעת הרבנו קרקש (חדושי הריטב"א גיטין ז ע"ב ד"ה באנו) שכאשר הגובה הוא י' טפחים גם הוא מסכים שנחשב להיות מנותק, וא"כ לדעות אלו אפילו אם נגיד שיש כאן עציץ נקוב ושאנו נקוב ולדעת הרמב"ם זה נמשך גם בשטח כששותלים, הרי לשיטתו הכל נידון כאינו נקוב בגלל ניתוק אויר, ושוב חזרנו שכאשר הכל נשתל באדמה הכל באותה דרגה של חיוב.

כתבנו זאת כצירוף לדברים דלעיל שהתוספת שלא הייתה במשתלה וגדלה כעת בנקוב גם לדעת הרמב"ם היא חייבת.

1. תערובת

כשאנו באים לדון השאלה היא האם לדעת הרמב"ם שכתב בתבואה שהביאה שליש באינו נקוב גם התוספת היא כאינו נקוב, וא"כ שמא מפרישים בשדה מעציץ שהיה אינו נקוב במשתלה על עציץ שהיה נקוב במשתלה וא"כ הרי זה מהפטור על החיוב.

וצריך לדעת שאנו עוסקים בהפרשה בזמה"ז שהיא דרבנן ובירק דרבנן ובבית (משתלה) שלדעת הראב"ד פטור כלל מלהפריש בו תרו"מ, ואפילו לדעת הרמב"ם שמחייב בבית היינו באילן ואילו בירק גם לדעת הרמב"ם פטור, (והתרוץ השני במהרי"ק), וכמו כן הקציר כולו הוא למקח והחיוב רק מדרבנן, וא"כ יתכן שמפריש מדבר שיש בו ארבע דרבנן על שלש דרבנן, ונשאלת השאלה מה הדין במקרה כזה. אנו משתדלים להחמיר שלא להפריש מדרגות חיוב נמוכות על הגבוהות כפי שכתב החזו"א (דמאי סי' ט ס"ק יב) שכיוון ועיקרו מהתורה אין להקל אפילו בתלת או ארבע דרבנן, ועיין באריכות בדברי הישועות משה (ח"ד סי' ה אות ד). אולם הוסיף שם הישועות משה:

ובהיות כן נלע"ד דאף המחמירים לא אמרו להחמיר לכתחילה להפריש מחד דרבנן על תרי דרבנן אלא כשכל אחד סוג חיוב הוא נפרד בפני עצמו, והוא ניכר וידוע בודאי שזה חיובו חמור ממשנהו, דאז נראה לעיני בני אדם כמפריש מחיוב על הפטור, אבל אין חשש

בתערובת הסוגים השונים הבלולים יחדיו בכרי אחד, ואף אחד לא יכול לוודאות עכשיו בזמן ההפרשה בידיעה ברורה מעלת החומר והפטור של כל חיטה וחיטה, אין זה בכלל מפריש מחיוב על פטור בזה שמפריש מיניה וביה של הכרי המעורבת מסוגי חיוב שונים. ועיי"ש שהאריך להביא שאפילו האוסרים הפרשה מדרגות שונות כאשר זה כבר בתערובת אין להחמיר להפריש מיניה וביה. ועיין עוד בדרך אמונה (באור הלכה תרומות פ"א ה"ח ד"ה מהיכן) שהאריך בכך לשיטת החזו"א.

ז. סיכום

1. לרוב הראשונים אין עונת המעשרות בירקות עלים במשתלה, ואם יש מקום לחייב היינו ג' עלים ארוכים בלבד ולא העלים שיצאו מהמשתלה.
2. אפילו אם נאמר שיש כבר חיוב עונת מעשרות ביוצא מהמשתלה הרי לרש"י ורוב הראשונים התוספת שגדלה לאחר הנקב חייבת ואפשר להפריש ממנה (אפשר להוסיף בנוסח שההפרשה היא מהחיוב).
3. לדעת הרמב"ם התוספת בעלה עצמו איננה חייבת ואין להפריש ממנה, אבל העלים החדשים שלא היו בעציץ שאינו נקוב הם בודאי חייבים ואפשר להפריש מהם.
4. מאידך לדעת הרמב"ם (לפי הרבה אחרונים) בגלל שזה מוגבה הרי שהכל נחשב להיות באותה דרגה של אינו נקוב ואפשר להפריש מהעציצים שעמדו על הברזל על העציצים שעומדים מול הקרקע בגלל ניתוק אויר.
5. אפילו אם נוסיף ונחשוש שמא לדעת הרמב"ם יש כאן עלי פטור וחיוב, הרי החשש הוא בתערובת של הפרשה מרביעי על שלישי או מחמישי על רביעי, ולא ניכר פטור וחיוב ואין מקום להחמיר בהכי, ויכול להפריש מיניה וביה.

נספח מקצועי למאמר

בס"ד כ"ה בסיון תשס"ט

לכבוד

הרב יהודה עמיחי שליט"א מכון התורה והארץ

השלום והברכה !

בנוגע לשאלתך בנושא גידול החסה (ושאר ירקות דומים) להלן הבהרות:
הצמח גדל במשתלה עד לגודל של כ- 6-8 ס"מ. בשלב זה יש לו כ- 5-6 עלים קטנים שמשקלם הכולל גרמים בודדים. לאחר מכן הוא מועבר לשטח הגידול בקרקע ושם הוא מתפתח במשך מספר שבועות (בהתאם לעונת הגידול). משקל הצמח (חסה) בגודלו הסופי כאשר הוא מוכן לשיווק כ- 500-900 ג'. בערך פי מאה לעומת משקלו בזמן השתילה. מבחינת צורת הגידול חלק מהעלים הראשונים שצמחו במשתלה מתנוונים ומתים וחלק מהם ממשיכים לגדול פי כמה וכמה לעומת גודלם ומשקלם ההתחלתי. בינתיים מתחילים לצמוח עלים חדשים מבסיס הצמח (דמוי שושנת עלים) ויחד עם העלים הראשונים בונים את הצמח השלם. מבחינת היחס בין העלים שהיו בתחילה (בשלב המשתלה) והמשיכו לצמוח לעומת העלים החדשים שהתווספו הרי שרוב ברור של העלים בשלב השיווק הם עלים שגדלו בשטח ולא במשתלה.
באופן דומה מתפתחים מינים אחרים כגון: בצל ירוק, פטרוזיליה, סלרי, כוסברה, סלק עלים, תרד ועוד. לעומתם ישנם מיני ירקות בהם החלק הנאכל הוא חדש לגמרי כגון: כרוב, כרובית, ברוקולי.

בברכה

מרדכי שומרון - אגרונום

